

РЕЦЕНЗІЇ

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5984/2023/4.27>

Лазуренко В.М.

Черкаський державний технологічний університет

ЦЕРКОВНЕ ЖИТТЯ В РАНЬОМОДЕРНІЙ УКРАЇНІ КРІЗЬ ПРИЗМУ ПОВСЯКДЕННЯ ІЄРЕЇВ ПИРЯТИНСЬКОЇ ПРОТОПОПІЇ¹

У 2023 р. була опублікована монографія Віталія Дмитренка ««А при тій церкві піп з попадею»: повсякдення ієреїв Пирятинської протопопії другої половини XVIII століття» [1]. Вона є важливою роботою з історії повсякдення парафіяльного духовенства Київської митрополії XVIII століття та розвиває один з найперспективніших напрямів у сучасній історіографії – соціальну історію [2, с. 8–36]. У книзі звернено увагу на локальну, регіональну спільноту парафіяльних священиків Пирятинської протопопії, котра до цього не ставала об'єктом спеціального дослідження.

Ця праця має міждисциплінарний характер і торкається широкого кола питань, що перебувають в орбіті дослідження історії, культурології, богослов'я, соціології, демографії, історії права тощо.

Представлена монографія складається зі передмови, чотирьох розділів, висновків, інформаційних ресурсів, додатків, переліку таблиць і показників.

Дослідник відзначає, що концептуальною основою його роботи послужили праці науковців, виконані в рамках історіографічного напрямку «нова соціальна історія». Саме тому дослідження зосереджено на соціальних і культурних характеристиках пирятинських ієреїв як соціальної групи, котра функціонувала в другій половині XVIII століття. Автором запропонована схема аналізу локальної спільноти парафіяльних ієреїв, що може бути використана при вивченні подібних соціальних груп ранньомодерного часу [1, с. 7–9].

В першому розділі видання розглянуто науковий доробок учених, пов'язаний із проблематикою дослідження та проаналізовано джерельну базу вивчення парафіяльних ієреїв Пирятинської

протопопії. Дослідник відзначає, що парафіяльні священики були невід'ємною складовою частиною українського ранньомодерного соціуму, тож закономірно розпочинає історіографічний огляд із трудів учених, які вивчали тогочасну людину й механізми функціонування суспільства в широкому культурному контексті його взаємодії з церквою. В цьому сегменті праці головний наголос зроблено на сучасних розробках, виконаних у парадигмі антропологічного підходу [1, с. 27–30].

Велика увага приділена працям, присвяченим історії церкви та православного духовенства XVIII століття в Україні. Автор детально розглядає витoki дослідження історії Київської митрополії та парафіяльного духовенства XVIII століття. Відзначає зміни в парадигмі дослідження, пов'язані з проникненням в українську історичну науку ідей та методологій західної історіографії. Ретельно розбирає перспективи використання історіографічних концептів: «київське християнство», «києвохристиянська традиція», «конфесіоналізація», сакральна топографія для дослідження парафіяльних ієреїв [1, с. 42–45].

Аналізуючи джерела, дослідник ретельно розглядає діловодну документацію, пов'язану з діяльністю духовного правління (консисторії) метричні книги, сповідні розписи, ревізькі «сказки» та відомості про кількість церков і церковнослужителів, застосовує методику обчислення індексу Віпла для з'ясування достовірності вікових даних. Він наголошує, що саме вони дали головний матеріал для його пошуків.

У другому розділі науковець з'ясовує кількість, топографію посвят і матеріальний стан храмів, що перебували у складі протопопії та подає характеристику демографічних показників цієї спільноти. Він доходить висновку, що під орудою

¹ Рецензія на книгу Дмитренко В. А. «А при тій церкві піп з попадею»: повсякдення ієреїв Пирятинської протопопії другої половини XVIII століття. Полтава: Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, 2023. 300 с.

пирятинського протопопа в другій половині XVIII століття перебувало 87 храмів [1, с. 57]. Дослідник аналізує обставини ремонту та перебудови церков, з'ясовує технічні та юридичні сторони цього процесу. Такі розвідки суттєво розширюють наші уявлення про сакральну топографію та матеріальний стан церков Київської митрополії. У дослідженні констатована суттєва подібність церковного начиння та священницького одягу в різних храмах протопопії, що свідчить про побутування єдиної традиції, котра визначала стійкий набір речей, необхідних для церковних дійств, а також демонструвала порівняно рівний стан матеріального забезпечення церков цієї адміністративної одиниці.

На основі аналізу матеріалів сповідних розписів, метричних книг, відомостей про кількість церков і церковнослужителів, автор встановлює кількість ієреїв у протопопії, визначає питому вагу душпастирів у місцевому соціумі, аналізує використання імені, по батькові та прізвищ, досліджує вікові характеристики панотців. Усе це сприяє створенню просопографічного портрету ієреїв Пирятинської протопопії. Значну увагу приділено вивченню освітнього рівня парохів. На конкретних прикладах встановлено де та скільки навчалися майбутні священники, розглянуто проблему впливу освіченості на процес номінування ієреїв, а отже й зроблено внесок у вирішення історіографічного дискурсу про ефективність імперських реформ у Київській митрополії та українському суспільстві [3, с. 14].

Третій розділ монографії присвячено родинним аспектам життя священників. Автор аналізує священницькі домогосподарства протопопії. Встановлює, що всі пресвітери протопопії володіли власними дворами. Такі результати свідчать про відносно добре економічне забезпечення сільських ієреїв і підкріплюють тезу про особливий статус духовенства в соціумі ранньомодерної України. Водночас, встановлена дослідником подібність кількісних показників ієрейських і козацьких дворів слугує підтвердженням тези про існування соціального ліфту між цими двома групами.

Науковець відзначає перевагу в священницьких дворах осіб, пов'язаних кровною спорідненістю й пояснює таке явище поєднанням нових законодавчих вимог щодо священників із укоріненою традицією наслідування парафії. Це часто призводило до створення клану, члени якого нерідко обіймали всі посади на парафії, докладаючи зусиль з недопущення чужинців або їхньої інкорпора-

ції. В кінцевому підсумку саме цей факт сприяв перетворенню священників на окремий соціальний стан [1, с. 118].

У контексті повсякдення важливим видається розгляд автором родинного життя панотців у демографічному та чуттєвому аспекті. Застосовуючи квантитативну методику, дослідник вивчає демографічні показники ієрейських родин. Він встановлює сімейний статус панотців, обраховує шлюбний вік і вікову різницю в подружжі, середню чисельність ієрейської родини, її тип і поколінняний склад.

У монографії досліджена й така делікатна тема як прокреаційна поведінка панотців. Автор визначив вік, у якому священники ставали батьками, дослідив тривалість інтимного життя в їхніх сім'ях. Його висновки перегукуються з міркуваннями інших науковців та дозволяють стверджувати, що репродуктивна поведінка панотців Пирятинської протопопії збігається з прокреаційною позицією їхньої пастви [1, с. 155].

У контексті вивчення повсякдення душпастирів автор оглядає конфліктні ситуації у родинах ієреїв. Вони цікавлять дослідника не лише в причинно-наслідкових координатах, а передовсім, у контексті співвідношення «книжної» та народної культур. Переконливо виглядає й висновок: священник у родинних стосунках спирався на чинні у соціумі правила, нехтуючи настановами й канонічними приписами, а родинне життя панотців повторює сімейні взаємини їхніх парафіян.

У четвертому розділі досліджено «професійне» повсякдення парафіяльного священника. Розділ розпочинається зверненням автора до історіографічної дискусії про вплив «спадковості» та «виборності» на процес номінування священника. Це питання важливе в контексті ширшої проблеми щодо існування окремих станів у ранньомодерному українському соціумі.

Результати пошуків Віталія Дмитренка показали, що спроби церковних ієрархів обмежити впливи пастви та власників на процес отримання парафій наштовхувалися на чинні традиції й не дали бажаних результатів у Пирятинській протопопії. Він відзначає, що ані спадкування, ані виборність не мала переваги в протопопії, вони існували одночасно, переплітаючись і доповнюючи одне одного. Водночас, на думку автора, головним пріоритетом було збереження контролю над парафією в руках сім'ї [1, с. 180].

Цікавою є спроба дослідити повсякденні практики требоподання священниками протопопії. На прикладі метричних книг науковець

аналізує бюджет часу, затрачений ієреями на виконання різноманітних обрядів і відправ. Він вважає, що попередня традиція, загальна осто-рога до нововведень, невисокий рівень освіченості суттєво впливав на душпастирську діяльність ієрея. Відбувалося стандартизування й бюрократизація церковного життя, що відбивалося на взаєминах ієрея з паствою й слугувало благодатним підґрунтям для непорозумінь та сварок.

Аналізуючи конкретні справи автор твердить: парафіяльні священики добре знали один одного

та взаємодіяли між собою при виконанні розпоряджень і здійсненні душпастирської діяльності. Водночас, зауважує на конфлікти між ними і доходить висновку, що протистояння були буденним явищем життя ієреїв.

Для рецензованої монографії характерне уміле поєднання аналізу проблематики в дискурсі «історії де-юре» та «історії де-факто», що вигідно вирізняє роботу з-поміж низки інших праць. Саме таке поєднання дозволяє повно представити повсякдення ієреїв Пирятинської протопопії другої половини XVIII століття.

Список літератури:

1. Дмитренко В.А. «А при тій церкві піп з попадею»: повсякдення ієреїв Пирятинської протопопії другої половини XVIII століття. Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2023. 300 с.
2. Нові перспективи історіописання / за ред. Пітера Берка. Київ: «Ніка-Центр», 2004. 379 с.
3. Яременко М. Перед викликами уніфікації та дисциплінування: Київська православна митрополія у XVIII столітті. Львів: Видавництво УКУ, 2017. 272 с.